

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Teorie literatury

Úvod do studia literatury

Základní pojmy z literární teorie

III/2-CJ1/1.17/Šv

OBSAH

1. Literatura a její význam
2. Věda o literatuře
3. Výrazové formy
4. Literární druhy
5. Literární žánry
6. Poetika
  - 6.1. Tematický plán uměleckého díla
  - 6.2. Kompoziční plán uměleckého díla
  - 6.3. Jazykový plán uměleckého díla
7. Použitá literatura a zdroje

1. Literatura a její význam

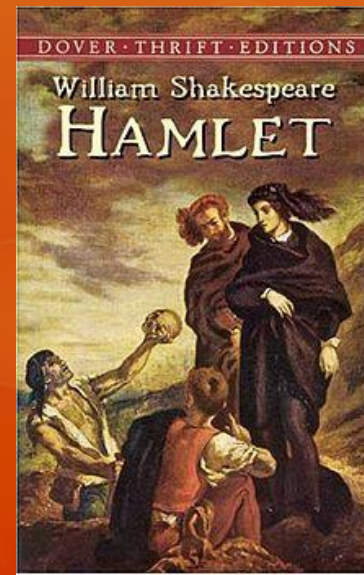
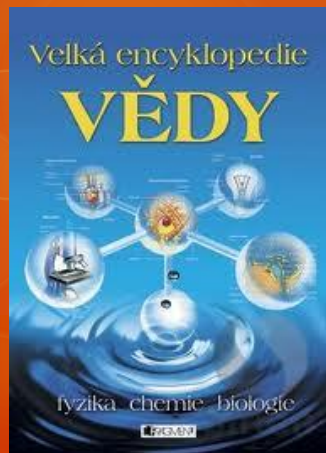
Literatura (českým termínem - písemnictví)

- z latinského termínu **littera** = písmeno
- **texty** (jazykové projevy) **fixované písmem**
- vzniku prvních písemných památek předchází **ústní slovesnost**

Diskutujte nejprve o tom, jak rozumíte následujícím pojmům:

- **literatura odborná a umělecká (krásná)**
- **literatura národní a světová**

- **Literatura odborná:** hlavní cíl vzdělávat, podat informaci, poučit, věcnost, fakta, (např. historická literatura)
- **Literatura umělecká (krásná):** hlavní cíl estetické působení (na rozum i cit)
- **Literatura národní:** je vytvářena etnickým celkem, pro který nese význam
- **Literatura světová:** umělecké texty přesahující národní rámec svým významem a působností

OTÁZKY K DISKUSI VE TŘÍDĚ:

1. Promluvte alespoň o jednom díle světové literatury.
2. Která díla české literatury mají podle vašeho názoru světový význam?
3. Uveďte příklady literatury odborné a umělecké.

Společenská funkce literatury:

- Poznatkové obohacení
- Estetické působení (tlumočí určité pojetí krásy)
- Citové působení
- Výchovný vliv (zpětné působení literatury na život)

2. Věda o literatuře

○ Literární teorie

(o podstatě literatury, literárních druzích a formách, o uměleckých prostředcích)

○ Literární historie

(o vývoji národních literatur, o významu spisovatelů a jejich literárních dílech)

○ Literární kritika

(hodnocení, výklady a rozборы literárních děl)

3. Výrazové formy

Literatura využívá tři základní výrazové formy:

- **próza** („řeč nevázaná“) – v popředí syntaktické členění promluvy

Základ: slova, věty, odstavce, kapitoly

- **poezie** („řeč vázaná“) – v popředí rytmicko-melodické členění promluvy

Základ: verš, sloka (strofa)

- **drama** – určeno pro jevištní zpracování

Základ: dramatický dialog i monolog postav (přímá řeč)

4. Literární druhy

Literatura rozlišuje tři základní literární druhy:

- **epika** - lit. druh založený na dějovosti, ztvárňuje nějaký děj, důležité časové a příčinné souvislosti
  - Nositelem vyprávění je vypravěč. Aktéry děje označujeme jako postavy hlavní a vedlejší.
- **lyrika** – lit. druh, který se vyznačuje nedějovostí, vyjádřením prožitku, citu, nálady autora (= lyrického subjektu)
- **drama** – určeno pro jevištní zpracování v divadle, děj předváděn herci, prostředí naznačeno výstavbou scény a výpravou

5. Literární žánry

Na základě literárních druhů a výrazových forem rozlišujeme literární žánry.

1. Literární žánry epické:

a) Veršované

Epos – rozsáhlá epická skladba s bohatým dějem

b) Prozaické

Báje (mýtus) – pokus o výklad světa a přírodních jevů

Bajka – příběh ze života zvířat a věcí, morální ponaučení

Pověst – reálné jádro + fantazijní složka, váže se k určité osobě, místu

Pohádka – fantazie, nadpřirozené jevy, nejsou časově ani místně určeny, dobro vždy vítězí nad zlem

Povídka – kratší příběh, většinou časově i místně určen, vystupuje více postav, více dějových linií

Novela – střední rozsah, soustředěn na jednu událost, epizodu ze života, překvapivý závěr (pointa)

Román – větší rozsah, řada událostí soustředěných kolem společného jádra, mnoho postav i dějových linií

2. Literární žánry lyrické:

Óda – oslavná báseň

Hymnus – slavnostní píseň (týká se národa, vlasti, ...)

Elegie (žalozpěv) – vyjadřuje smutek

Píseň – prostá zpěvná báseň (lidová x umělá)

3. Lyrickoepické žánry:

Balada – lyrickoepická skladba s pochmurným dějem, dramatický spád děje, úsečnost, sevřenost, tragický závěr

Romance – opak balady, básnická skladba veselé nálady, se šťastným koncem

4. Žánry dramatické:

Tragédie - drama s nešťastným závěrem (katastrofou)

Komedie – komický obraz, veselá nálada, smírný závěr (happy-end)

- Pracujte ve dvojici se spolužákem a pokuste se na základě své četby přiřadit ke každému literárnímu žánru nějaký příklad. Poté prezentuje své názory ve třídě.

6. Poetika

= jedna z disciplín literární teorie, která se zabývá strukturou literárního díla

Každé umělecké dílo má určitý **OBSAH** a **FORMU**.

Můžeme ho zkoumat ze 3 hledisek (plánů):

- tematického
- kompozičního
- jazykového

O jednotlivých plánech pojednáme blíže v následujících kapitolách.

6.1. Tematický plán uměleckého díla

Základní pojmy:

1. **Téma** - dějový a ideový základ díla, hlavní myšlenka
  2. **Tematika** – souhrn témat díla (např. válečná, historická)
  3. **Hlavní téma** – nejvyšší téma, jemuž je věnována pozornost
  4. **Vedlejší téma** – drobnější, nezaujímá tolik pozornosti v díle
  5. **Motiv** – nejmenší tematická jednotka v díle
  6. **Epizoda** – větší tematický celek, který má víceméně samostatný charakter
- Pokuste se rozpracovat tematický plán povídky Babička.

Tematický plán povídky Babička

Příklady pojmů

Tematika: venkovská

Hlavní téma: život na českém venkově před rokem 1848

Vedlejší téma: život na Starém Bělidle x život na zámku, chudí lidé x bohatší vrstva, život starší generace x mladého člověka, ztvárnění rodinných vztahů, ...

Motiv: motiv starého člověka, motiv nešťastné lásky, ...

Epizoda: příběh Viktorky, příběh Hortensie, příběh Kristly

6.2. Kompoziční plán uměleckého díla.

Kompozice – způsob uspořádání a spojování jednotlivých tematických celků

Chronologická (kronikářská) - události jsou zaznamenány v přirozené časové posloupnosti

Retrospektivní – opak kronikářské, vychází se ze závěrečného stavu, který je v průběhu děje vysvětlován (**detektivky**)

Řetězová – na jednu událost navazují události tak, že jsou spojeny hlavním hrdinou (**např. Haškův Švejk**)

Rámcová – do jednoho příběhu vloženo několik samostatných příběhů (**např. Dekameron**)

Paralelní – v díle několik dějových linií, které jsou rozvíjeny zprvu samostatně a postupně se prostupují (**např. Vojna a mír**)

Vnitřní výstavba děje

Podstatným znakem děje je **konflikt** (vzniká, vyvíjí se a je nějak zakončen).

Uspořádání děje:

1. **Expozice (úvod)** - seznámení s postavami, prostředím
2. **Kolize (zápletka)** – první dějová zauzlení určující rozvoj konfliktu
3. **Krize** – vyvrcholení konfliktu, k němuž byl děj doveden
4. **Peripetie (zvrát)** – obrat ve vývoji děje
5. **Závěr** – happy end, katastrofa (tragédie), smír

Pointa – vyvrcholení děje nečekaným způsobem, překvapivý závěr vyostřující smysl celého díla

- Zkuste domyslet poslední (čtvrtý) verš básně Františka Gellnera. Poté diskutujte o původním verši a jeho pointě:
- Jak na vás báseň působí?

Nezemru já od práce,
nezahynu bídou,
nezalknu se v oprátce,
skončím syfilidou.

Řečová pásma díla

V uměleckém díle rozlišujeme v rámci kompozičního plánu dvě řečová pásma:

1. Řeč vypravěče

- **Subjektivní vyprávěcí perspektiva** – vyprávění v 1. os. j. č., tzv. ich-forma, vypravěč je vtažen do děje, velmi často forma deníku, dopisu
- **Objektivní vyprávěcí perspektiva** – vyprávění ve 3. os. j. č., tzv. er-forma, vypravěč vševědoucí, stojí nad dějem
- **Tzv. oko kamery** – příběh představen, jako by ho vnímala kamera, napsáno jen, co je vidět a slyšet

2. Řeč postav

- **Přímá řeč** – vlastní promluva jednotlivých postav, psáno v uvozovkách

Petr říkal: „Bohužel nemohu přijít.“

- **Nepřímá řeč** – reprodukce řeči postav ve 3. osobě (vypravěčem, jinou jednající postavou)

Petr říkal, že bohužel nemůže přijít.

- **Nevlastní přímá řeč** – formálně jako řeč přímá, ale nepíše se do uvozovek

Ale četníci naléhají: Kde byl Šuhaj? Kde spal?

- **Polopřímá řeč** – formálně jako řeč nepřímá, promluva postavy je věta hlavní ve 3. osobě

Když vstoupil, hned začal. Neměl snad pravdu? On to dávno tušil!

6.3. Jazykový plán uměleckého díla

Jazykový plán uměleckého díla zkoumá jazykové prostředky, kterých umělecké dílo využívá.

Bude se zabývat třemi složkami:

- slovní zásobou
- syntaktickými zobrazovacími prostředky
- ozvukovou stránkou díla.

O jazykovém plánu uměleckého díla nadále pojednáno v DUM III/2-CJ1/1.20/Šv.

7. Použitá literatura a zdroje

Literatura I, Výklad, Scientia, Praha 2003

Dějiny literatury od starověku do počátku 19. století, O. K. Soft, Vladimír Prokop

Literatura v kostce pro střední školy, Fragment, Marie Sochrová

Literatura pro 1. ročník středních škol, Didaktis

<http://blog.jankaspar.cz/film-maj-na-motivy-basnicke-sbirky-karla-hynka-machy>/<http://www.sirion.sk/kniha/velka-encyklopedie-vedy-fyzika-chemie-biologie-paul-dowswell-56058.html>

<http://www.radio.cz/cz/rubrika/udalosti/babicka-bozeny-nemcove-je-v-knihovnach-uz-150-let>

http://hu.wikipedia.org/wiki/Hamlet,_d%C3%A1n_kir%C3%A1lyfi

<http://www.databazeknih.cz/knihy/slovník-literární-teorie-78736>

<http://bohemia.free.fr/auteurs/gellner/caricatures.htm>